

SALGIN HASTALIKLAR, KÜLTÜREL PSİKOLOJİ VE POLİTİKA: YEREL BİR YAKLAŞIM

Ekmel GEÇER¹

ÖZ

Salgın hastalıklara dair literatür ilk bakışta her ne kadar daha çok sağlık ve tıp alanı ile ilişkilendirilse de özellikle COVID-19 sürecinde karşılaşılan zorluklar ve bu zorlukları aşma yöntemleri, multi-disipliner bir yaklaşımın gerekliliğine işaret etmiştir. Toplumların kültürleri, siyasal yaklaşımları, kentleşme biçimleri ve sosyal etkileşimleri pandemi ile mücadele yollarının belirlenmesinde ve bu yöntemlerin başarısına katkı sunmaktadır. Salgın hastalıklara yönelik tarihsel veri ve deneyim, hastalıklara dair önceden yapılmış planlamaların ve çok yönlü bir hazırlığın, toplumların, bütün aktörleriyle, hem içinde buldukları zorluklarla başa çıkmasını kolaylaştırdığını hem de onları gelecekteki muhtemel krizlere hazırlamada etkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, elinizdeki makale, COVID-19 sürecinden hareketle, daha çok teorik bir çerçevede bir metin analizi yaparak şimdi ve geleceğe dair toplumsal, siyasal, kültürel ve dijital bir perspektif sunmayı hedeflemektedir. Bu bakış açısını sunarken pandemi ile mücadele yöntemlerinin çok yönlü olması gerekliliğinden yola çıkarak bu süreçteki kriz yönetimine, kültürel etkileşimlere, politika yapıcılarının kararlarına dair bir kuramsal değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. İlgili alandaki “yenilik” nedeniyle bir tür “ön literatür” çalışması olarak da nitelendirilebilecek bu makale; (a) Türkiye’de otoritelerin kriz yönetimi konusundaki deneyimlerine, (b) bir öğrenme eğrisi olarak epidemiy ile oluşan sosyo-politik ve kültürel tecrübeye ve (c) daha çok sosyal medya ve çevrimiçi (akıllı) korona-virüs uygulamaları etrafında konuşulan “gözetim” (surveillance) toplumu ve dijital kültür konularına yoğunlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Psikoloji, COVID-19, Salgın Hastalık, Kültür, Politika, Dijitalleşme

PANDEMICS, CULTURAL PSYCHOLOGY AND POLITICS: A LOCAL APPROACH

ABSTRACT

Despite the literature regarding pandemics mostly seem to be related to medicines and health issues, especially the difficulties being faced through COVID-19 and the methods to cope with them suggested a necessity of a multi-disciplinary approach. Cultural structure of societies, their political approaches, housing and urbanisation styles and their social interactions contribute how to struggle against plagues and the success of these procedures. Historical data and experience about pandemics demonstrate that a pre-active planning and sophisticated preparation help societies both more easily overcome the difficulties and make them ready for likely future crisis. Therefore, this study, with reference to COVID-19 times, mostly based on theoretical context and a textual analysis aims to present a social, political, cultural and digital perspective. While tackling this point of view, based on the necessity of versatile methods struggling with pandemics, it will also try to give insights crisis management, usage of new media technologies, cultural interactions and decisions of policymakers during novel corona-virus. This study, as it is one of the firsts of the related issue, treating as “preliminary literature”; will focus on (a) the crisis management skills of the Turkish authorities, (b) the socio-political and cultural experience as a learning curve and (d) the surveillance

¹ Doç. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, HYBF, Psikoloji Bölümü, ekmel.gecer@sbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3367-2236.

Received/Geliş: 10/06/2020 Accepted/Kabul: 07/07/2020, Conceptual Article/Kavramsal Makale
Cite as/Alıntı: Geçer, E. (2020), “Salgın Hastalıklar, Kültürel Psikoloji ve Politika: Yerel Bir Yaklaşım”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 29 Sayı: 3, s.550-567.

society and digital culture which is mostly debated in relation with social media and online (smart) corona-virus applications.

Keywords: Cultural Psychology, COVID-19, Pandemic, Culture, Politics, Digitalisation

Giriş

Benden uzak dur!

Bu makalenin yazımı sırasında, Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve *Covid-19* adı verilen yeni nesil koronavirüs salgını sayısal olarak düşüşe geçse de dünyada yayılmaya devam ediyor ve her gün onlarca insanın hayatını kaybetmesine neden oluyordu. Türkiye'de ilk vakanın açıklandığı 11 Mart'tan bu yana, toplam vaka sayısı 141 bin 475'e yükselmiş, can kaybı da 3 bin 500'ü aşmıştı (Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu süreçte güvenilir bir kaynak olarak öne çıkan *Johns Hopkins Üniversitesi*, dünya genelinde görülen koronavirüs vakalarının toplamının 4 milyon 250 bin civarına ulaştığını belirtmiş; can kaybının 290 bini, iyileşenlerin de 1 milyon 500 bini aştığını kaydetmişti. En fazla vaka görülen ülkeler ABD, Rusya, İspanya, Birleşik Krallık ve İtalya olarak sıralanıyordu. En yüksek can kaybı da yine Amerika'daydı (Jonh Hopkins University, 2020).

Koronavirüs, büyük bir virüs ailesinin bir alt türü olarak, yıllar önce de çeşitli şekillerde görünmüş ve onunla ilgili çok yönlü çalışmalar yapılmıştı (de Zwart vd., 2009). İlk kez Aralık ayında görülen bu yeni hâlini Dünya Sağlık Örgütü (WHO-World Health Organisation) ve "2019-nCoV" olarak adlandırdı. 11 Şubat 2020'de koronavirüs kaynaklı hastalığa COVID-19 dendi ve literatürde kendine daha çok böyle yer buldu (Chinazzi vd., 2020). Hastalığın ilk aşamaları izlendikten sonra ve dünya genelinde yayılma görüldükten sonra, DSÖ hastalığı "küresel salgın" anlamına gelen "pandemi" olarak ilan etti. Başkan *Tedros Adhanom Ghebreyesus*, İngilizce kodlarıyla, COVID-19'un "korona'nın co'su, "virüs"ün vi'si ve hastalık kelimesinin İngilizcesi "disease" sözcüğünün d'sinden türetildiğini söyledi (WHO, 2020).

Yeni korona-virüse yakalananlarda belirtileri de teşhis etmek uzun sürmedi. Önce yüksek ateş hissediliyor, daha sonra kuru öksürük şikâyetleri gözleniyor ve bir haftanın sonunda ise nefes darlığı sorunları ortaya çıkıyordu. Ancak herkeste aynı zorlukta ve ölümcül olmuyordu. Özellikle yaşı ilerlemiş ve kronik hastalığı olanlar virüsü daha ağır yaşıyor, birçok kişi ise hastalığı hafif belirtilerle ya da hiç belirtisiz evde atlatıyordu. Hatta Çinli bilim insanlarına göre bazı kişiler belirtileri göstermeden ve farkında olmadan da enfeksiyonu yayıyorlardı. WHO'ya göre yeni virüs hemen kendini göstermeyebilir bir süreliğine "kuluçka dönemi"nde kalabiliyordu. Bu süre kimi çalışmalara göre 14 gün olarak belirtilse de bazı araştırmacılar bu sürenin 24 güne kadar çıkabileceğini ifade ediyordu (WHO, 2020). Hastalığın, Çin'in 11 milyon nüfuslu kenti Vuhan'daki *Huanan* deniz ürünleri pazarından kaynaklandığı tahmin edilse de komplo teorilerine ve popülist liderlere ilham verecek biçimde tartışmalar uzun süre devam edecek gibi görünmektedir (Yuen vd., 2020).

Dünya Sağlık Örgütü; virüsten korunmak için, ellerimizi sık sık sabunla yıkamaktan, öksürürken veya hapşırırken ağızımızı ve burnumuzu mendille kapatmaktan ve gözlerimize,

burnumuza ve ağzımıza dokunmaktan kaçınmaya kadar bir dizi uyarıda bulunmuştu. Yerel organlar da bir sağlık iletişim kampanyası kabilinde bu bilgileri sıklıkla halkla paylaşmakta ve böylece bir farkındalık oluşturmaya çalışıyordu (WHO, 2020). Söz konusu tespit ve uyarılar daha çok fiziksel ve tıbbi önlemler gibi görünse de aslında diğer bazı tavsiyeler gündelik yaşam ve kültürel hayatımızı görünür biçimde değiştirmeye yönelikti. Virüsün yayılma hızını ve sınırını kontrol etmek için çeşitli ülkeler alınan önlemlerin ölçüsü değişken olsa da ortak olarak vurgulanan husus; insanların aralarına mesafe koymaları, zorunlu olmadıkça dışarı çıkmamaları; sarılma, tokalaşma ve öpüşme gibi alışkanlıkları terk etmeleri ve risk gruplarında olanların ve hastalığa yakalananların kendilerini izole etmesiydi (Sohrabi vd., 2020).

Makalenin ana eksenini de bahsi geçen tedbirler içinde sosyo-kültürel, politik, ekonomik ve teknolojik açıdan etraflıca ele alınabilecek “*sosyal mesafe*” kavramı üzerinde inşa edilmeye çalışılacaktır. Bu nedenle, her ne kadar bu “mesafeli” ifade biçiminin yanında “*duygusal yakınlık*” sıklıkla vurgulansa da salgın hastalıkla mücadelenin ve bu bağlamda oluşan davranış ve tutum değişikliklerinin eleştirel bir bakışla ele alınması özellikle *sosyal ve kültürel psikoloji* alan yazınına katkı sunacaktır. Çünkü muhtemel tutum değişiminin, bireysel ve sosyal hayat üzerinde etki oluşturarak bireyselliği güçlendireceği, “güvenlikçi beden” yaklaşımını yaygınlaştıracağı, toplumsallaşma ve işteşlik içeren eylem gücünü zayıflatacağı ve bütün bu nedenlerle ötekini önemsememe eğilimini artıracacağı var sayımlarını görmek mümkündür. Hastalıkların bir anlamda bağışıklık sistemleri güçlü olmayanları; zorlu şartlarda yaşayanları ve maddi açıdan yeterli ve hızlı tedaviye ulaşamayanları daha hızlı yakaladığı yaklaşımları eşit(siz)lik meselesinin de ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bir eleştirel analiz olarak bu makale, diğer yandan; kriz yönetimi, teknoloji kullanımı, gözetim toplumu ve fiziksel/psikolojik dirence bağlı olan bedensel bağışıklık sisteminin *eşitlik ilkesini* sosyolojik açıdan zedelenmeye daha açık hâle getireceği tartışmaları üzerinde duracak ve “bazılarının daha eşit olduğu” kanısını kültürel ve politik bir çerçevede ele alacaktır. Korona sürecinde ortaya çıkan fiziksel/bedensel koruma, iyimserlik, kötümserlik, sosyal bulaşma, özgeci tavır ya da çevrimiçi ortamların kullanımı kültürel psikoloji ekseninde tartışılacaktır. Çalışma, bu yönleriyle “yeni korana virüs”e (novel-corona virüs) dair ilklerden olması nedeniyle önem taşımaktadır. Makalenin; bir metin analizi ve değerlendirmesi ile hastalık sonrası oluşacak sosyo-kültürel değişimin ne yönde olacağına, hastalıkla mücadeledeki kriz yönetimi biçimine ve dijital uygulamaların muhtemel olumsuzluklara değinerek alandaki boşluğu doldurması hedeflenmektedir.

Bir Kriz Yönetimi Olarak Sosyal Mobilizasyon

“Kriz” kelimesi Çince’de iki karakterden oluşur. Birincisi “tehlike”yi ikincisi de “fırsat”ı temsil eder.

John F. Kennedy

Pandemi hazırlığının profesyonel biçimde yönetilmesinin öncelikli yöntemlerinden biri olarak sivil ve resmî organlar arasında oluşturulacak iş birliği, iletişim ve koordinasyon olarak gösterilmektedir. Bu iş birliği; sistemler ve örgütler arasında kolay hareket edecek esneklikte olacak ve katkı verebilecek her birey ve topluluğun görüşlerine başvurabilecektir. Çünkü sosyal anlamda büyük etkileri olabilecek hastalık ya da toplumsal çatışma gibi krizler kapsamlı bir bakış açısıyla ele alınmalı; özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının, daha küçük toplumsal örgütlerin, medyanın ve elbette hükümet organlarının tecrübe ve kaynaklarından faydalanılarak hareket edilmelidir. Söz konusu birlikteliğin ve/veya hazırlığın özellikle proaktif olarak ortaya çıkması önem taşımaktadır. Ancak herhangi bir toplumsal ya da siyasal buhran esnasında hazır olan bir *kriz yönetimi masası* yoksa bu durumda gerekli çalışmalara başlanması ve karar mekanizmalarının hızlı bir biçimde çalıştırılması gerekmektedir. Kriz yönetiminde başarı; koordinasyon, *bütünleşik planlama* ve uluslararası, ulusal ve yerel aktörler arasındaki bazen karmaşık da olan iletişim ve ilişkileri yönetebilme kabiliyeti gerektirmektedir. Çünkü kriz yönetimi en başta bir halkla ilişkiler sürecidir ve bu bağlamda aslında kurumların itibarlarını daha da yüceltmeleri ya da zayıflayan marka değerlerini güçlendirmek için büyük bir fırsattır. Ayrıca kriz yönetiminin temel amacı sorunlarla yüzleşmek zorunda kalan bireyi ya da bir kurumu korumak ve olumsuzluklara karşı savunmak olduğundan, pandemi ile mücadelede kriz yönetiminin tüm aşamalarında profesyonelle yararlanılabilmelidir (Zamaoum and Serra Gorpe, 2018).

Böyle durumlarda siyasal ve örgütsel kutuplaşma ve ideolojik ayrışmaların oluşma ihtimali de vardır. Bu nedenle kriz yönetiminde, farklı topluluklardan aktörleri bir araya getirmek ve bu aktörler arasında bir güven inşa etmek önem taşımaktadır. Söz konusu iletişim ve güveni kriz öncesinde oluşturmak daha önemli olsa da kriz esnasında hızlı bir planlamayla farklılıkları bir araya getirmek hususunda çaba sarf edilmelidir. İşbirliği çerçevesinde oluşturulan gruplar arasındaki ilişki ve iletişim, soru(n)lara cevap bulmak konusunda daha etkili olacaktır. Siyasal liderlerin katılım ve farklılığı bir araya getirmedeki kararlılığı da çözüme hazırlıklı olmanın ön şartlarından biridir. İş birliği oluşturmak için gerekli olduğu takdirde geleneksel olmayan ya da siyasi erkin, dolayısıyla toplumun pek de alışık olmadığı yöntemlere de başvurmaktan kaçınmamalıdır. İktidar ve muhalefet partilerinden bakan ve yetkililerin bir araya geldiği toplantılardan, kanaat önderlerinden, sevilen sanatçı ve oyuncularından ve belki de sosyal medya çağının bir gereği olarak sosyal medya fenomenlerinden de salgınla mücadelede yararlanılabilmelidir (Heide and Simonsson, 2019).

Burada *toplumsal iletişime* de özel bir yer ayırmalıdır. Toplumsal iletişim (*public communication*) daha çok sosyal gruplarla medya, mitingler, doğrudan postalama gibi çeşitli yöntemlerle iletişime geçmeye işaret etse de önemli olan kamusal alanda belirli bir gruba mesajı aktarmak ve dinleyicileri bu konuda ikna etmektir (Blumler vd., 1995). Siyasal iletişim (*political communication*) ile ilişkilendirilebilen bu iletişim yönteminde asıl amaç topluma yeni bilgiler aktarabilmek, onları bir hastalık ya da tehlike hususunda hazırlıklı kılmak ve propaganda yöntemlerini kullanarak onları ikna etmektir (McNair, 2003). İletiler genelde hiyerarşik bir biçimde siyasal aktörlerden yurttaşlara doğru gelir. Ancak söz konusu *hiyerarşik iletişim* bireyleri etkili bir biçimde kriz yönetimine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Böylece, söz gelimi, bireyler; maske takmak, el yıkamak, sosyal mesafeyi korumak gibi uyarıları daha çok dikkate alacak ve hastalık esnasında yetkililere bildirimde bulunmaktan çekinmeyecektir. Toplum ve politika yapıcılar arasında kurulan etkileşim, risk iletişimini böylece daha etkin kılacaktır. *Sosyal mobilizasyon* toplumsal gruplar arasındaki diyalogu güçlendirecek, kültürel ve ekonomik engellere takılmadan bütün grupların çözümde etkin olmasına katkı sunacaktır. Bu nedenle başarılı bir kriz iletişimi için yetkililer, yeni/sosyal medya teknolojilerini de kullanarak, devamlı ve açık bir iletişime devam edebilmeli, azınlık grupların kendilerini dışlanmış hissetmemeleri için mücadele ederek karşılıklı güven tesis edebilmelidirler (WHO, 2009).

Özellikle kriz dönemlerinde hükümetlerin alacağı tedbirler uzun yılları etkileyebilir. Ayrıca tedbirler salgın bir hastalığa yönelik ise davranışsal değişiklikleri de içermesi gerekmektedir. Bu nedenle risk iletişimi ya da kriz yönetimi kapsamlı ve bilimsel verilere dayanmalıdır. Çok yönlü bir tutum değişikliği yerine bireylerde spesifik değişiklikler önermelidir. Toplum ve resmî organlar arasındaki etkileşimin her aşamasında geri dönüşler alınabilmeli (feedback), planlamalar bu bağlamda sürekli güncellenebilmelidir. Bu bağlamda, yukarıda sözü edilen *sosyal mobilizasyon* resmî ve sivil gruplar arasında oluşan interaktif müzakeredir. Zira burada hedef toplumun bir konudaki (pandemi) ilgi ve bilgisini artırmak amacıyla çeşitli iletişim kampanyaları ve tanıtım faaliyetleri düzenlemektir. Toplumsal mobilizasyon bir yönüyle bireyleri bir konuda bilgilendirmeyi hedeflerken diğer yandan da salgının büyümesine neden olabilecek grupların aksiyonunu kısıtlamayı (*de-mobilizasyon*) hedefler (Eser, 2018, s. 52).

Sosyal mobilizasyon da yine çok yönlü bir katılımın gerekli olduğunu söyler. Mevcut iletişim kanallarıyla birlikte, dinî liderlerin, kanaat önderlerinin, STK'ların, işverenlerin ve diğer etkili kurum ve kuruluşların stratejilere dâhil edilmesini ister. Bu *katılımcı strateji* toplumsal grupların salgınla ilgili planlamalara direkt olarak katkı sunmasını sağlayacak ve üyelerinin salgından etkilenmemesi için gerekli tedbirleri daha kolay anlama ve anlatmalarına imkân tanıyacaktır. Ancak unutulmamalıdır ki pandemiyle başarılı bir mücadelenin özünde kapasitenin ve etkili liderliğin yanı sıra saydamlık ve güven yatmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin, salgın ile mücadelesine aşırı bir siyasi ve toplumsal bölünme ortamında başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Şu sıralarda Türkiye hakkında yapılan araştırmalar Türk toplumunun kutuplaşmasına ve partiler arasında giderek artan ideolojik ve politik mesafeye vurgu yapmaktadır (Erdoğan, 2020). Yönetime duyulan güven de bu kutuplaşma nedeniyle oluşan uçuruma bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu nedenle kriz yönetiminde sosyal mobilizasyon ve diğer iletişim stratejileri etkin bir biçimde kullanılarak söz konusu aşırı politikleşme ve kutuplaşmadan kaynaklı yanlış anlaşılımlar bertaraf edilebilmektedir. Ayrıca hastalıkla mücadele yollarında toplumsal geri dönüş (*feedback*) dikkat edilmeli, bireylerde oluşabilecek “gözetim”, “sansür” ve “düşünce ve ifade özgürlüğünün bastırılması” gibi kaygılar da giderilebilecektir.

Kültür, Hastalık ve Tepki

“Bütün hayvanlar eşittir, ama bazı hayvanlar daha eşittir.”

(Orwell, 1946, s. 90)

Tarihî bilgi ve belgelerde afetler, savaşlar ve çatışmalara dair pek çok kayıt bulmak mümkündür. Zaman ilerledikçe olağanüstü durumlara karşı alınan tedbirler de değişmiş; kimi olumsuzluklar bir öncekine kıyasla daha az zararlarla atlatılabilmektedir. Salgın hastalıklar da insanlığın karşılaştığı en büyük felaketler arasında yerini almıştır (Hays, 2005). Tarihsel olarak daha eskiye gitmek mümkünse de yeni korona-virüsten henüz birkaç yıl önce daha kötü tecrübelerle karşılaşmıştır. İspanyol virüsü ya da SARS gibi hastalıklar yine yüzlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Henüz 1997 yılında kuş gribi (H5N1) dünyanın bir alarm yaşamasına neden olmuştur. 2009 ve 2010 yıllarında ciddi bir tehlike olarak lanse edilen *influenza* günümüzde de etkisini sürdürmekte özellikle çocuk yaşlarda kaygı oluşturmaktadır. Yine Veba, AIDS, H1N1 virüsleri söz konusu salgın hastalıklar arasında sayılabilir (USAID, 2011, s. 3).

Hastalıkların birey ve toplumlar üzerindeki etkisine değinilirken üzerinde durulması gereken hususlardan biri toplumların bu hastalıklarla baş etme biçimlerini nasıl geliştirdikleridir. İlk çağlardan itibaren hastalıklara karşı mücadelede belki de yeni deneyimler edinilmiş olsa da kayıtlar, uzun süre yaygın ölümlerin önüne geçilemediğini göstermektedir. Kademeli ve tecrübi bir gelişime işaret eden toplumsal geçişler *avcı ve tarım toplumu* aşamalarında daha çok geleneksel metotlarla salgınlara cevap verirken *sanayileşmenin* ardından bilimsel yöntemler de kendini göstermeye başlamıştır. Dijital teknolojilerin ve internetin etkisini hissettirdiği günümüzde (*bilgi toplumu*) artık hastalıklar akıllı telefonlardaki uygulamalarla takip edilebilmekte, böylece etkileşim seyirleri değişebilmektedir. Bilgisayar yazılımlarındaki hızlı değişim, yapay zekâ teknolojileri ve robotik gelişmelerle (*süper akıllı toplum*) hem tedavi biçimleri kolaylaşmakta hem de hızlı müdahalelerle hastalıklar henüz ilk aşamalarda durdurulabilmektedir. Bu nedenle salgınlar ve sosyo-politik ve kültürel etkileşimleri hakkında yapılacak yapılabilecek bir değerlendirme, bugünün farkının bilimsel gelişmelerin daha çok olduğu ve salgınlara yönelik tedavi yöntemlerinin daha hızlı geliştirilebileceği yönündedir. Her bir pandemi ile araştırmacılar, halk sağlığı uzmanları, uluslararası organizasyonlar salgınların karmaşıklığını daha iyi anlamış ve hastalığın sosyal ve biyolojik dinamiklerini daha iyi çözümleyebilmişlerdir (Past Pandemics, 2020).

Toplumsal gelişmeler bir yana salgın hastalıkların çağ açıp kapattığını ifade eden yaklaşımlar da mevcuttur. Söz gelimi kimi uzmanlara göre veba mikrobunun keşfi, Orta Çağ bitirmişti. Ancak koronavirüsün aslında insanın doğa ile savaşından kaynaklandığını, kapitalizmin yarattığı ekolojik yıkımla ilişkilendirilmesi gerektiği tartışmaları da göze çarpmaktadır. Söz konusu tartışmaları insan etkisinden (*insan çağı-antroposen*) sonra sermaye etkisine (*kapitalosen-sermaye çağı*) bağlayanlar; hastalık ve yayılma süreçlerini, yaşam biçimlerinin değişmesi, yatay yapılaşmadan apartman hayatlarına geçilmesi ve dolayısıyla kültürel değişim ile ilişkilendirmişlerdir (Davis, 2018, s. 26). Ne var ki yapılan çalışmalar, iklim krizinin ya da küresel ısınmanın insanları pek de endişelendirmediğini göstermektedir. Dindar toplumlarda bu durumu bir bakıma “kadercilikle” ilişkilendirmek mümkündür. Diğer yandan geleceğe dair bilinmezlik ve kontrol edilemezlik insanları “yok

saymaya” yöneliyor olabilir. Ancak yeryüzünde yaptığı tahribata rağmen küresel ısınmanın kamusal gündemi yeterince meşgul etmediği düşünülmektedir (Brevini and Lewis, 2018).

Hollywood yapımlarında da sıklıkla işlenen iklim değişikliği konusu salgın hastalıkların temel nedenlerinden biri olarak ele alınmaktadır. COVID-19 sürecinde yaşananların; boş sokakları ve kitleler hâlinde ölümleri bir tür bilim-kurgu sahnelerine benziyor olması belki de bundandır. Söz gelimi senaryosu Scott Z. Burns'e ait olan ve Steven Soderbergh'in yönettiği 'salgın' (*Contagion, 2011*) filmi de bu çerçevede pandemiyi ekolojik yıkıma ve teknolojinin yanlış kullanımına bağlamaktadır (IMDB, 2020). Bilimsel olarak hayvansal yiyecek, mikroplar, bakteriler gibi farklı nedenler ortaya atılıyor olsa da salgının oluşmasındaki temel etmenlerden biri yine kapitalizm eliyle fiziksel çevreye ve doğal akışa zarar verilmesi ve diğer canlıların, özellikle yabancı hayvanların yaşam alanlarının tehdit edilmesidir (Loman and Gardy, 2015). Bu bağlamda, yaşadığımız süreci, kapitalizmin etkisi altında kalan fiziksel çevrenin ve yaşamsal alışkanlıkların değişimi ile ilişkilendirirken, kapitalist bir unsur olarak *teknolojinin* gündelik hayatımızdaki *belirleyiciliğine* de değinmek gerekmektedir.

1900'lü yılların hemen başlarında ilk defa Amerikalı sosyolog *Thorstein Veblen* tarafından kullanıldığı belirtilen *teknolojik belirleyicilik* aslında daha önceleri Karl Marx tarafından da dile getirilmişti (Spindler, 2002, s. 55; Bimber, 1999, s. 413). Her iki düşünür de özetle teknolojinin, toplumun gelişimini, sosyal ilişkiler ve kültürel değerlerini etkileyeceğini hatta belirleyeceğini söylemekteydi. Veblen; bunu modern kültürle de ilişkilendirerek teknolojinin insanın günlük hayatını ve dolayısıyla düşünüş ve karşı koyuş biçimlerini de şekillendireceğini ifade ediyordu (Brette, 2003, s. 457). Ancak *teknolojik belirleyicilik* yaklaşımından söz edenlerin büyük bir kısmı; kültürel etkileşim bağlamında daha çok *iletişim teknolojilerinin* etkisinden bahsetmekte ve tutum ve davranışların değişiminde iletişim teknolojilerinin rolüne vurgu yapmaktaydılar (Mcquail and Windahl, 2015).

McLuhan'ın “araç mesajdır” ifadesi de (1963, 9) bu teknolojik belirleyicilik (Adler, 2008, s. 537; Bau, 2014, s. 244) ile yakından ilişkilidir. Ona göre kullanılan teknolojik araçların kendisi bir mesaj içerir ve onların kullanım biçimi bireysel, toplumsal ve kültürel anlamda etkiler oluşturur. Medya; mesajı aktarırken onun nasıl algılandığıyla da ilgilenir. Böylece izleyicinin iletişim aracıyla olan ilişkisi belirlenmekte ve davranışı bu irtibata göre şekillenmektedir. İletişim aracı bu nedenle “kullanıcının uzantısı” olarak nitelenmelidir (s. 8). Tamiratta kullanılan bir çekicinin, insanın el ve kol gücünü desteklemesi gibi; bir iletişim aracının dili ve yapısı da bizim düşüncelerimizi etkiler ve onların zihnimizden çıkarak diğerlerine ulaşmasını sağlar. Sadece medya yapımının içeriğini değil, kendisini de dikkate almamız gerektiğini, çünkü aslında sosyal ve psikolojik sonuçlar doğuran teknolojinin bizzat kendi karakteri olduğunu söyler. Bu nedenle yeni teknolojik araçların sosyal, psikolojik ve kültürel etkileri henüz kullanılmaya başlanmadan önce araştırılmalı ve ona göre yaygınlaştırılmalıdır. Söz konusu öngörü, insana, teknolojik cihazların muhtemel olumsuz etkilerini değiştirebilme ve/veya onları kontrol etme gücü de verecektir (McLuhan, 1963, s. 199).

Özellikle yeni medya teknolojilerinin bireysel ve toplumsal hayatımız üzerinde yaptığı etkiler gözlemlendiğinde *teknolojik belirleyiciliğin* mahiyetini anlamak daha da kolaylaşmaktadır. Bu bağlamda akıllı telefonların ilişkilerimizi, kültürel yaşamımızı nasıl etkilediğini gözlemek yeterli olacaktır. Artık *what's app* ve *facebook* gibi *sosyal medya* ortamları üzerinden sosyal ilişkiler kurulmakta ve fiziksel yakınlık ihtiyacı bu şekilde bir miktar giderilebilmektedir. Aslında salgın öncesinde de sosyal/dijital mecraları yoğun kullanan bireyler olarak salgın başladığında telefonlarımızla daha fazla vakit geçirmeyi belki de çok yadırgamadık. Çeşitli uygulamalar aracılığıyla görüntülü konuştuk ve aramızda bir mesafe oluşturmaya çabuk alıştık. “Yaşadıklarımız teknolojik bir sosyal deneydir.” iddiaları bir yana akıllı teknolojilerle sosyal uzaklığa zaten bir nebze alışmış gibiydik.

Aynı paralelde hastalığın bulaşıcılığını önlemek amacıyla kullanılan “maske”lerin kısa zamanda giysilerimizin bir parçası ya da aksesuarı gibi algılanması, yeni hayat biçimimizin ve iletişim kurmak istediğimiz insanlara yönelttiğimiz “uzak dur” ihtarının bir sembolü olmaya başladı. Bu uzaklığın toplumsal ayrışma ve sınıfsal değişimde yapacağı etkiler yapılacak bilimsel çalışmalarla ortaya konacaktır. Ancak ilk bakışta “sosyal mesafe” kavramının insanları toplumdan uzaklaştırıcı ve bireyselci bir tutum ve davranışa neden olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu bireysellik “başkasını önemsememe” eğilimini artırdığı takdirde film sahnelerinde ya da haberlerde görülen “yardımsız kalan kişinin çaresizliği” daha çok göze çarpacaktır.

Göregenli; bu çerçevede, “sosyal mesafe” yerine “fiziksel mesafe”yi önermektedir. Ona göre salgının önlenmesi için bizden istenen mesafe mekânsaldır; toplumsal değildir. Bunu “sosyal” olarak algılasak yalnızlaşır ve tehlikelere daha çok maruz kalabiliriz. Aksine aramızdaki farklılıkları bir kenara iterek kolektif olan hastalık tehdidine karşı yaklaşmalı, birlikte çareler üretmeli ve birbirimize destek olmalıyız. Dikkate almamız gereken mesafe mekânsaldır, fizikseldir, toplumsal değildir. Aramızdaki tüm farklılıklar yokmuşçasına yaklaşmak, kolektif bir zihniyet, tutum ve davranış değişikliği için birbirimizi desteklemek zorundayız. Bunu, psikolojideki kişisel mekân (*personal space*) ve kişisel mesafe (*personal distance*) kavramlarıyla ilişkilendiren Göregenli’ye göre burada önemli olan diğerleriyle aramızda oluşturduğumuz mesafe değildir. İlişkilerimizi belirleyen unsur iletişim içinde olduğumuz insanı nasıl algıladığımızdır (Göregenli, 2020).

Öte yandan hastalığa karşı korunmada hepimizin aynı seviyede olduğumuz konusu da tartışmaya açıktır. İşini evinden yapabilenler ve her gün kalabalık bir grupta işine gitmek zorunda kalanlar arasında eşitlik olmayacaktır. Söz gelimi evinden borsayı takip edenler ile kâğıt toplayıcıları arasında hastalığa yakalanma riski farklı olacaktır. Yeterli derecede besin alım gücü olmayan ve vitamin eksikliği hissedenlerin; sağlıklı beslenen, bahçesinde günlük sporunu yapan ve bağışıklığı güçlü olanların hastalıkla baş etme süreçleri farklı olacaktır. Sayılan bütün senaryolarda birinci grubun ikinci gruba kıyasla hastalığa yakalanma ve hastalığı hasarla atlatma riski daha büyüktür. Dolayısıyla virüsle mücadele sürecinde vurgulanan “eşitlik” ilkesi her durumda kabul edilesi değildir. Hastalığın her sınıftan insana bulaşması olası olsa da yoksulluk ve açlıkla mücadele edenlerde hastalığın oluşturduğu hasar muhtemelen daha büyük olacaktır. “Esasen bu ‘eşitlik’ metaforu, bazen virüse bir tür akıl,

ahlak hatta adalet dağıtma görevi vererek ‘Bak, zengin fakir ayrımı yapmıyor.’ biçiminde kuruluyor ve sistematik eşitsizlik ve adaletsizlikleri meşrulaştırma işlevi görüyor” (Göregenli, 2020).

Eşitlik tartışmaları kapsamında ele alınacak hususlardan biri de özellikle yeni korona-virüsün başladığı günlerde toplumun farklı kesimlerine karşı geliştirildiğimiz söylem ve davranışlarımızdı. Yaşlıların hastalığa yakalanma riskini ön plana çıkarmamız, gençlerin taşıyıcı olduğunu belirtmememiz, koah hastalarının risk grubunda olduğunu söylememiz belirli bir süre bu gruplara karşı ayrıştırıcı tavırlar geliştirilmesine yol açtı. Sıralanan örnekler Türkiye özelinde olsa da virüsün Çinliler ve Çin kültürü ile ilişkilendirilmesi dünya genelinde onlara karşı bir ayrımcı dil ve tutumun oluşmasına neden oldu. Normal zamanlarda da streotipleme, zenefobi ve ötekileştirme örneklerinin rastlandığı pek çok yerde bu sefer de “genellemeler” yapılarak Çinliler ve Çin’de de siyahiler, hastalığın oluşturucusu ve yaygınlaştırıcı olarak suçlandı ve bazen şiddete maruz kaldılar (BBC, 2020; Vincent, 2020).

Demokrasi, Teknoloji ve Gelecek

Seni saklayacağım inan
Yazdıklarım, çizdiklerimde,
Şarkılarımda, sözlerimde.
Seni yaşayacağım, anlatılmaz,
Yaşayacağım gözlerimde;
Gözlerimde saklayacağım.

(Asaf, 2008, s. 421)

Yeni tip korona-virüs ile ilgili çalışma ve değerlendirmelerin birçoğu günün sonunda *teknolojik diktatörlük*le ilişkilendirilmektedir. Uzun süredir, yeni medya teknolojileri, özellikle sosyal medya kullanımı ve Google’da bıraktığımız izlerin hegemonik güçlerin toplumsal “gözetim” olanaklarını artırdığı tartışılmaktaydı (Taylor, 2014, s. 18). Ancak koronavirüs sonrasında, hastalık takibi için kurgulanacak yeni önlemlerin demokratik yönetimleri otokrasiye çevireceği iddiaları akademik çalışmalarda daha yoğun bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır, buna yönelik soruların sayısı artmıştır (Kurlantzick, 2020). Hastalık takibi ve tedavisi için kullanılacak akıllı uygulamalar otoriter güçlerin vatandaşı gözetlemesini kolaylaştıracak mıdır? Hastalık bertaraf edildikten sonra söz konusu uygulamalar kalmaya devam edecek midir? Akıllı takip sistemlerinin bireylerin mahremiyetlerini ihlal etmeyeceği ve özgürlük alanlarını kısıtlamayacağı garantisini verebilecek midir? Hükümetler toplumları sağlık nedenleriyle gözettiklerini söylese de bu durum demokratik algıya zarar verecek midir?

Devletler ve gözetim arzularına yönelik anlatımlar; vergi toplamak için kayıtların toplanmasına, göçebeliğin kontrolüne, savaşa gönderilebilecek yurttaşların belirlenmesi için nüfus analizlerinin yapıldığı eski tarihlere kadar gitmektedir. Bu tartışmalar bir bakıma toplumu kontrol etmek ve intizamı sağlamak için bir baskı aygıtı olarak *devletin* ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Kimi yazarlara göre, *gözetim isteğinin* amacı ilk zamanlarında kabaca bu gibi yöntemler olsa da özellikle kapitalizmle birlikte toplumun ve bireylerin sistematik

olarak denetlenmesine dönüşmüştür (Barnard-Wills, 2016, s. 40). *Marx*'a göre gözetim, emek ve sermaye arasındaki mücadelenin bir unsuruydu. Burjuvazi, bürokrasi ve diğer devlet unsurları; işçileri ve halkı “en düşük maliyetle en yüksek üretim” kuralına uygun olarak çalıştırmak için gözetleyecek, onları kayıt altına alacak ve gerektiğinde sert disiplin enstrümanlarına başvuracaktı. Bu disiplinin işçi sınıfı üzerinde hissettirilmesi için çeşitli somut (heykeller, fotoğraflar, devlet binaları) ve hayali (din, sanat, eğitim) unsurlar kullanılacaktı (Staples, 2000, s. 19).

Foucault ise gözetimi (*surveillance*), toplumun tüm kesimlerine yayarak bugünkü bağlamında daha genel bir biçimde ele aldı. Günümüz toplumunda gözetimi anlatmak için, *Bentham*'ın “panoptikon” (hapishane) metaforunu kullandı. 1789 yılında *Jeremy Bentham* bir hapishane tasarlamış ve bu hapishanenin ortasına bir gözetleme kulesi koymuştu. Bu kule bir kontrol noktasıydı ve konumlandırıldığı yerden bütün hapishane odalarını detaylı bir şekilde görebiliyordu. Böylece kuledeki gözetmen ya da bekçi, hapishanedekiler kendisini görmeden, hücrelerdeki gözetim altında tutabilecekti. *Panoptikonun* amacı hapishanedekilere sürekli “gözetlendikleri” hissini vermektir. Oradakiler ne zaman gözetlendiklerini bilmeyeceklerdir. Ancak sürekli “kontrol altında oldukları” hissi ile itaatkâr bir tebaa olacak ve otoritenin hegemonyası her seferinde yeniden üretilecekti (Elden, 2017). George Orwell'in Stalin'den ilhamla yazdığı 1984 kitabı da yine bu çerçevede “gözetim”den bahsetmekteydi. O da her yere yerleştirdiği “büyük gözle” bireyleri ve davranışlarını kontrol etmenin oluşturduğu pasifliği ve siyasal depresyonu anlatmaya çalışmıştı. Orwell şimdilerde de kullanılan “büyük birader” (*big brother*) nitelemesini kullanmış; totaliter bir toplumda vatandaşın düşüncesinin dahi kontrol edilebileceğini var saymıştı (Orwell, 1949).

COVID-19 sürecindeki en temel tartışmalardan biri de yukarıda arka planı verilmeye çalışılan “gözetim” kavramıdır. Üstelik bu tartışmalara dindarlar da katıldılar. Mesela aralarında Katoliklerin de bulunduğu bir grup din adamı ve diğer mesleklerden imzacılar yazılı bir açıklama yaparak, salgının dünyanın tek elden yönetilmek için kullanıldığını iddia ettiler. Tam da Foucault'un ya da Orwell'in bahsettiği gibi bu yolla bütün bireylerin en temel hakları kısıtlanacak ve toplumlar kontrol altına alınarak ‘küresel’ ya da ‘dijital diktatörlük’ yaratılacaktı (UCA, 2020). Bunun için de gerekli alt yapı zaten oluşturuldu. Teknolojik kullanım arttı. Bu nedenle mevcut süreç bir bakıma teknolojiyle birlikte yeni bir yaşam tarzının olabileceğini de bize öğretmeye başladı. Önceleri sosyal medyayı daha az kullanan ileri yaşlardaki kuşak, teknolojileri takip etmeye ve iletişim kurmak ve günlük ihtiyaçlarını gidermek için interneti daha çok kullanmaya ve bu durumu kabullenmeye başladı. Böylece yükselen dijital çağa yaklaşımdaki kuşak farkları kapanma eğilimine girdi.

Bu nedenle özellikle kriz zamanlarında alınacak kararların demokrasi ve temel hukuk ilkelerine uyup uymadığı dikkatli bir biçimde analiz edilmelidir. Aceleyle yanlış kanun, kural ve teknolojiler devreye sokulursa ilerleyen zamanlar için ciddi riskler taşıyabilir. Böyle zamanlarda alınacak kararlar ve uygulanacak tedbirler sadece sağlık meselelerini değil uzun süreli politik süreçleri, toplumsal yaşamı ve ekonomik gelişimi de etkileyecektir. Dolayısıyla, yurttaşlar demokratik kurum ve kuruluşlar üzerindeki kontrollerini basın, STK, lobicilik gibi

yöntemlerle artırmalıdır. Zira alınacak kararlar gelecekte nasıl bir dünya görmek istediğimiz ve nasıl bir yönetim biçimi altında yaşamak istediğimiz ile yakından ilişkilidir.

Gözetim artık sadece uzaktan görüntülenmeyle olmuyor. Yukarıda bahsedildiği gibi telefonlarımızla, sosyal medya paylaşımlarımızla, Google algoritmalarıyla takip ediliyoruz. Harari, bu tartışmaları daha ileriye götürüyor. Cep telefonumuza indirmemizi isteyecekleri uygulamalar ilk etapta kabul edilebilir. Sağlık için takip edilmeyi kabul edebiliriz belki. Rızamız imal edilmiş olabilir çoktan. Dokunduğumuz uygulamayla ateşimizi ve kan dolaşımımızı ölçebilecekler. Peki, bu tür uygulamalara nasıl güvenebiliriz? Zamanla duygularımızı da ölçen uygulamalar geliştirilirse ya da biz farkında olmadan aynı uygulamalar zaten heyecanımızı ve duygularımızı da ölçüyorsa buna nasıl karşı çıkabileceğiz (Harari, 2020)? Söz gelimi A kanalını seyrettiğimizde daha çok heyecanlandığımız, B kanalını seyrettiğimizde öfkeli olduğumuz fark edilirse ne olacak? Kişiliğimiz, bakış açımızı, ideolojimizi, hangi partiyi ve lideri desteklediğimiz anlaşılabilir mi? Orwell'in *distopyasına* neden olabilir miyiz? Toplanan veriler herkes hakkında bilgi toplayan ve şeffaf olmayan bir şekilde kararlar alan topyekûn gözetim rejimlerini kurumsallaştırmada kullanılırsa demokratik bir gelecek söz konusu olabilecek mi?

Son yıllarda hükümetlerin milliyetçilik ve popülizm dalgasına kapılması, toplumları iki düşman kampa bölüyor ve yabancılara ve diğer uluslara karşı nefreti körüklüyor. Bir ülkenin yurttaşları bu kamplaşma nedeniyle diğer ülkeleri düşman olarak kabul etmekte ve kendi liderlerinin tuttukları otoriter tavırları daha hızlı kabul edebilmektedirler. Bu arada iki önemli dilemma var. Biri gözetim ve katılım arasında diğeri de ulusal izolasyon ve küreselleşme arasında (Harari, 2020). Ya hükümetleri ve diğer güçleri demokratik katılıma zorlayacağız ya da gözetlenmeyi kabul edeceğiz. Diğer yandan ya kendi içimize kapanarak "dış güçler", "düşmanlar" gibi söylemlerin meşru olduğunu iddia edeceğiz ya da küresel gelişmeleri takip ederek daha demokratik, daha barışçıl ve daha özgür bir dünya için evrensel bireyler olarak çalışacağız.

Bütün bu tartışmalar ve sorular ışığında, dijital teknolojilerin, diktatörlüklerin işini kolaylaştıracağı hatta yepyeni dijital diktatörlükler oluşturacağı yaklaşımı her geçen gün yaygınlaşmakta. Bununla ilgili olarak yakın zamanda, Çin hükümetinin yurttaşlarını sıkı sıkıya takip ettiği, uyguladığı bir puan sistemi ile onları cezalandırdığı haberleri medyaya yansıdı (Insider, 2019). Bu nedenle özellikle dijital ortamda gezinirken, hastalık ve diğer makul nedenlerle birtakım uygulamalar indirirken aynı zamanda gelecekte nasıl bir yönetim altında olmak istediğimiz sorusuna cevap verebilmeliyiz. Bununla birlikte, yöneticiler de aşırı bilgi kullanımına dikkat etmeli, vatandaşların özgürlük alanlarına müdahale olarak anılabilecek stratejilerden uzak durmalıdırlar. Aksi bir tutum toplumla yönetim arasındaki mesafeyi daha da artıracak, toplumun yetkili organlara olan güvenini zedeleyecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bireyler; devam eden COVID-19 tehdidine karşı yeni kültürel modeller oluşturarak farklı davranışlar geliştirmektedirler. Farkında olmadan bir tür *salgın iletişimi* kurgulamakta ve bazen ortak bir biçimde hayatlarında büyük çaplı değişikliklere gitmektedirler. Söz konusu

kültürel karşı koyma çabaları, pandeminin küreselliği ve yaygınlığı nedeniyle çok farklı kültürlerde kimi zaman aynı şekilde ortaya çıkmış ve kültürel bir birliktelik/aynılık oluşturmuştur. Ancak aynı “benzeşim”, eşitsizliğin de benzer şekilde gün yüzüne çıkmasına neden olmuş ve ötekilerin daha fazla değersizleştirilmesine yol açmıştır. Yeni kültürel kodlamalar; kimi ülkelerde Çinlilik, siyahilik, İsraililik veya Amerikalılık gibi ayrıştırıcılarla azınlıkların olumsuz temsilini artırmış, mevcut düşmanlaştırma eğilimini güçlendirerek ve fakir zengin ayrımını derinleştirerek toplumsal çatışmanın büyümesine yol açmıştır. Bu nedenle kültürel psikolojinin yaklaşımlarından faydalanarak koronavirüse karşı oluşturulan değişiklikleri değerlendirmek ve böylece gelecek çalışmaların kültürel psikolojinin birikiminden daha çok faydalanmasına katkı sağlamak önem arz etmektedir.

Yine de belirtmek gerekir ki salgın hastalıkların toplumlarda birtakım kriz ve karmaşaya sebep olması olasıdır. Fakat hem tarihsel hem de toplumsal tecrübeler hastalıkların oluşturduğu umutsuzluğu daha hızlı aşmamıza yardımcı olacaktır. İnsanlığın elinde bu salgının üstesinden gelmek için ihtiyaç duyduğu ciddi imkânlar var. Eskinin karşı konulmaz vebası ile karşı karşıya değiliz. İnsanlar ölüyor; ama bunun nedenini ve ne yapmak gerektiğini bilmiyor da değiliz. Toplumlar edindikleri deneyim ile karşılaştıkları krizin üstesinden gelme protokollerini daha hızlı harekete geçirebilmektedirler. Yeni korona-virüs sürecinde artık otoriteler ve sağlık uzmanları neyle karşı karşıya olduklarını biliyorlar. Teknolojik ve ekonomik imkânlar ve kriz yönetim biçimleri de önceki dönemlere kıyasla daha güçlü ve sorunların üstesinden gelme konusunda bize yardımcı olabileceklerdir. Ancak bu gelişmelerden nasıl faydalanacağımız konusu da aynı derecede önem taşımaktadır. Bu ise daha çok karar mercileri ve politik güçler ile ilgilidir. Yine de kriz yönetiminin en temel unsurları şeffaflık ve toplumla (krizin bütün taraflarıyla) etkili bir iletişim kurabilmektir. Saydamlık yeterli ölçüde sağlanabilirse ve teyit edilmiş bilgiler paylaşılabilirse karşılıklı güven oluşur; kaygı azalır ve vatandaşları tedirgin eden komplo teorileri yerlerini umutlu bir bekleyişe bırakabilir. Toplumun güveni kazanıldığında ve hastalığa ilişkin veriler tüm açıklığıyla paylaşıldığında insanlar daha başarılı ve barışçıl olacak; halk ve yönetim iş birliğinde kriz daha hızlı bir biçimde aşılabilecektir.

Bunun yanında, *kültürel başa çıkma* yöntemleriyle birlikte sivil ve resmî kurumlar beraber hareket etmeli, planlı ve pro-aktif bir kriz yönetimi oluşturulmalıdır. Gerektiğinde dikkatli ve ciddi bir biçimde uygulanan tatbikat ya da simülasyonlar yapılmalı, bütün sürecin yönetiminde basit görülen ama profesyonelce uygulandığında ciddi başarılar kazandıran kişiler arası, siyasal, sözlü ve diğer iletişim türleri dikkatle analiz edilmelidir. Muhtemel bir *infodemi* (bilgi salgını) ve toplumsal depresyona mahal vermemek için dijital haber ve bilgi paylaşımı demokratik yollarla kontrol edilmeli, şeffaflık ilkesi konusunda güvence verilmeli ve medya okuryazarlığı konusunda bilgilendirme yapılmalıdır.

Diğer taraftan, toplumu hastalıkla ilgili bilgilendirirken onların aynı zamanda diğer insanlara karşı duyarsızlaşmasını engellemek gerekir. Söz gelimi koronavirüs sürecinde yurttaşlara evde kalmayı telkin ederken aynı zamanda onlara yakınları ve diğer ihtiyaç sahiplerine karşı duyarlı olmaları konusunda da tavsiyelerde bulunabilmelidir. Karmaşa, hastalık ve afetler dayanışmayla ve hep beraber hayatta kalabileceğimiz bilgisıyla

mümkündür. Kolektif bir sorumluluğun oluşması zorunludur. Küresel açlığa, yoksulluk ve çatışmalara rağmen farkındalık yeterince oluşmamıştı. Ancak COVID-19 salgınının yeniden vurguladığı bir husus var: Dünya üzerinde bir kişi dahi güvende değilse bütün insanlar tehlike altındadır; bir insan açsa bütün insanların aç kalma ihtimali vardır. Bu nedenle karantinada ve yalnız kalsak da birbirimizin kıymetini bilmeli; fiziksel olarak uzak olsak da dayanışmayı, farkındalığı, paylaşmayı arttırabilmeliyiz. Çünkü dayanışmayı seçersek geleceğimizi kurtarabiliriz fakat ayrıştırmayı seçersek daha büyük pandemiler ve ölümler söz konusu olabilecektir.

Her kriz politik ve insani açıdan bir fırsata dönüştürülebilir. Bu nedenle dayanışma aktivitelerimiz ulusal sınırları aşmalı ve küresel sorunlar için bir “dünya vatandaşlığı” sistemini geliştirebilmeliyiz. Siyasal, sosyal ve bireysel olarak evrensel iş birliğine açık olmalıyız. Genellemelerden kaçınarak belirli grup ve toplumları suçlamamalı düşmanlığı arttırmamalıyız. Böylece ötekileştirme, düşmanlaştırma, aşırı siyasallaşma ve kutuplaştırmanın doğurduğu tehlikeleri görebiliriz belki. Silah üretmeye ilaç üretmekten daha meyilli yöneticiler var. Bu da yaşatmayı değil, öldürmeyi yeğledikleri anlamına gelebilir. Ancak toplumlar, iktidarları ve evrensel güçleri çareler üretmeye zorlayabilmelidir. Mesela bizler uluslararası ambargoların acımasızlığını ve ölümlere yol açtığını anlatabilmeliyiz. Harari'nin dediği gibi evrensel dayanışmayla, sabah Çinli bilim insanlarının çıkardığı bir ders akşam Tahran'da hayat kurtarabilir (Harari, 2020). Bu da ancak hastalığın etkilediği tüm ülkeler arasında bilgi paylaşımı ve insani ve maddi kaynakların adil dağılımı ile mümkün olabilecektir.

Şüphesiz bu siyasal ve kültürel tedbirlerin yanında artık bireysel yaşam biçimlerimizde de değişiklikler yapabilmeli ve farklı durumlara hazırlıklı olabilmeyi öğrenmeliyiz. Öncelikle kullandığımız kelimelere dikkat etmeliyiz; çünkü onlar kalıp yargılarımız ve psikolojik durumumuz hakkında da bilgi verirler. Yaşadığımız sadece bir hastalık hâlidir. Kullandığımız kelimeler bizi yanılgıya düşürebilir. “Savaş” olarak adlandırsak öldürecek birilerini de aramaya başlayabiliriz. Oysa amaç, her zaman olduğu gibi, yaşatmaktır. Diğer yandan bu zor zamanların bizi psikolojik olarak ele geçirmesine izin vermemeliyiz. Elbette gündemi takip edecek politikacıları kontrol edecek ve onların üzerinde bir baskı oluşturacağız. Fakat mesela *aşırı bilgilenme (information overload)* ya da daha etkin ve farklı bir söyleyişle *enformasyon obeziteliği* (Brabazon, 2016) bizim kaygımızı artırıyorsa gerektiğinde sosyal medya ve diğer haber araçları ile aramıza mesafe koyabilmeliyiz. Psikolojik iyi oluşumuza dikkat etmeli ki direncimizi koruyabilelim. Hastalık varsa şifa da vardır. Karanlık varsa aydınlık da vardır. Ölüm varsa yaşam da vardır. Yaşadığımız kriz sona erecek ve sosyal bağlarımızı yeniden yaşatacağız. Hiçbir kriz insan doğasını köklü bir şekilde değiştiremeyecektir.

Kaynaklar

Adler, P. S. (2008). Technological Determinism. S. R. Clegg & James R. Bailey (Ed.), *International Encyclopedia of Organization Studies* içinde. London: Sage.

- Asaf, Ö. (2008). *Çiçek senfonisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Barnard-Wills, D. (2016). *Surveillance and identity: discourse, subjectivity and the state*. New York: Routledge.
- Battin, J. M. (2017). *Mobile media technologies and poiēsis: rediscovering how we use technology*. Berlin: Springer.
- BBC. (2020, March 27). Coronavirus: Boys held over racist attack on Chinese. [bbc.com: https://www.bbc.com/news/uk-england-hampshire-51997378](https://www.bbc.com/news/uk-england-hampshire-51997378)
- Bimber, B. (1999). Karl Marx and Three Faces of Technological Determinism. B. Jessop, & C. Malcolm-Brown içinde, *Karl Marx's Social and Political Thought: Critical Assessments* (s. 413-429). London: Routledge.
- Blumler, J. G., Blumler, J., & Gurevitch, M. (1995). *The crisis of public communication*. London: Routledge.
- Brabazon, T. (2016). *Digital dieting: from information obesity to intellectual fitness*. London: Routledge.
- Brevini, B. and Lewis, J. (2018). *Climate change and the media*. Bern: Peter Lang Publishing.
- Chinazzi, M., Davis, J., Ajelli, M., & Gioan, C. (2020). The effect of travel restrictions on the spread of the 2019 novel coronavirus (COVID-19) outbreak. *Science*, 1-12. doi:10.1126/science.aba9757
- Chinazzi, M., Davis, J., Ajelli, M., & Gioan, C. (2020). The effect of travel restrictions on the spread of the 2019 novel Coronavirus (COVID-19) Outbreak. *Science*, 1-12. doi:10.1126/science.aba9757
- Davis, M. (2018). *Eski Tanrılar, yeni bilmeceler: Marx'ın kayıp teorisi*. İstanbul: Yordam.
- de Zwart, O. V. (2009). Perceived threat, risk perception, and efficacy beliefs related to SARS and other (emerging) infectious diseases: results of an international survey. *International Journal of Behavioural Medicine*, 16(1), 30-40.
- Elden, S. (2017). *Foucault: the birth of power*. Cambridge: Polity.
- Erdoğan, E. (2020, April 2). The Impact of the Coronavirus Pandemic on Polarization in Turkey. GMF: <https://www.gmfus.org/publications/impact-coronavirus-pandemic-polarization-turkey>

- Eser, D. (2018). Bir propaganda aracı olarak toplumsal mobilizasyon ve de-mobilizasyon süreçlerinde yeni medyanın etkisi. *Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 1(1), 35-57.
- Göregenli, M. (2020, Mart 26). *Salgından önce de eşit değildik, salgında da eşit değiliz*. (F. POLAT, Röportaj Yapan).
- Harari, Y. N. (2020, March 20). *The world after coronavirus*. Financial Times: <https://www.ft.com/content/19d90308-6858-11ea-a3c9-1fe6fedcca75>
- Hays, J. N. (2005). *Epidemics and pandemics: their impacts on human history*. Denver: ABC CLIO.
- Heide, M. and Simonsson, C. (2019). *Internal crisis communication: crisis awareness, leadership and coworkership*. Oxon: Routledge.
- IMDB. (2020, Mayıs 13). Contagion. [www.imdb.com: https://www.imdb.com/title/tt1598778/](https://www.imdb.com/title/tt1598778/)
- Insider, B. (2019, December 2). Chinese government forces people to scan their face before they can use internet as surveillance efforts mount. [www.businessinsider.com: https://www.businessinsider.com/china-to-require-facial-id-for-internet-and-mobile-services-2019-10](https://www.businessinsider.com/china-to-require-facial-id-for-internet-and-mobile-services-2019-10)
- Kurlantzick, J. (2020, April 3). Dictators are using the coronavirus to strengthen their grip on power. Washington Post: https://www.washingtonpost.com/outlook/dictators-are-using-the-coronavirus-to-strengthen-their-grip-on-power/2020/04/02/c36582f8-748c-11ea-87da-77a8136c1a6d_story.html
- Lai, M. M. (1990). Coronavirus: organization, replication and expression of genome. *Annual Review of Microbiology* (40), 303-333. doi: 10.1146/annurev.mi.44.100190.001511
- Laia, C.-C., Shih, T.-P., Koc, W.-C., Hung-Jen, T., & Hsueh, P.-R. (2020). Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and coronavirus disease-2019 (COVID-19): The epidemic and the challenges. *International Journal of Antimicrobial Agents*, 33, 1-9. doi: 10.1016/j.ijantimicag.2020.105924
- Loman, N. and Gardy, J. (2015). Contagion: a worthy entrant in the outbreak film genre. *Biochemical Society*, 21-26.

- Marra, M. A., Jones, S., Astell, C., Holt, R., & Brooks-Wilson, A. (2003). The Genome Sequence of the SARS-Associated Coronavirus. *Science*, 300(5624), 1399-1404. doi: 10.1126/science.1085953
- McLuhan, M. (1963). *Understanding media: the extensions of man*. Boston: MIT.
- McNair, B. (2003). *An introduction to political communication*. New York: Routledge.
- Mcquail, D. and Windahl, S. (2015). *Communication models for the study of mass communications*. London: Routledge.
- Orwell, G. (1946). *Animal farm*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Orwell, G. (1949). *Nineteen eighty-four*. London: Secker and Warburg.
- Pensaert, M. B. and Bouck, P. d. (1978). A new coronavirus-like particle associated with diarrhoea in swine. *Archives of Virology* (58), 243–247. doi: 10.1007/bf01317606
- Sağlık Bakanlığı. (2020, Mayıs 13). Türkiye'de Güncel Durum. Covid-19: <https://covid19.saglik.gov.tr/>
- Sahin, A. R., Erdogan, A., Agaoglu, P. M., Dineri, Y., Çakırcı, A. Y., & Senel, M. E. (2020). 2019 Novel Coronavirus (COVID-19) Outbreak: a review of the current literature. *EJMO*, 4(1), 1-7. doi:10.14744/ejmo.2020.12220
- Sohrabi, C., Alsafi, Z., O'Neil, N., Khan, M., Kerwan, A., & AL-Jabri, A. (2020). World Health Organization declares global emergency: A review of the 2019 novel coronavirus (COVID-19). *International Journal of Surgery*, 76, 71-76. doi:10.1016/j.ijso.2020.02.034
- Spindler, M. (2002). *Iconoclast, Veblen and modern America: revolutionary*. London: Pluto Press.
- Staples, W. G. (2000). *Everyday surveillance: vigilance and visibility in postmodern life*. Oxford: Rowman and Littlefield.
- Stoecklin, S. B., Rolland, P., Silue, Y., Mailles, A., Campese, C., Simondon, A., & Mechain, M. (2020). First cases of coronavirus disease 2019 (COVID-19) in France: surveillance, investigations and control measures, January 2020. *Eurosurveillance*, European Centre for Disease Prevention and, 25(6). doi:10.2807/1560-7917

- Taylor, C. (2014). *Place and politics in Latin American digital culture: location and Latin*. London: Routledge.
- UCA. (2020, April 9). *Covid-19 forces China to ease crackdown on Christians*. www.ucanews.com: <https://www.ucanews.com/news/covid-19-forces-china-to-ease-crackdown-on-christians/87666>
- University, J. H. (2020, Mayıs 13). COVID-19 Dashboard. Coronavirus: <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>
- USAID. (2011). *Beyond pandemics: a whole-of-society approach to disaster preparedness*. New York: Global Health.
- Vincent, D. (2020, April 17). *Africans in China: we face coronavirus discrimination*. bbc.com: <https://www.bbc.com/news/world-africa-52309414>
- Weiss, S. R. and Navas-Martin, S. (2005). Coronavirus pathogenesis and the emerging pathogen severe acute respiratory syndrome coronavirus. *Microbiology and Molecular Biology Reviews*, 69(4), 635-664.
- WHO. (2009). *Social mobilization in public health emergencies: Preparedness, readiness and response*. Geneva: World Health Organisation.
- WHO. (2020, March 11). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19- 11 March 2020. Retrieved April 06, 2020, from www.who.int: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
- WHO. (2020, May 13). Naming the coronavirus disease (COVID-19) and the virus that causes it. www.who.int: [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-\(covid-2019\)-and-the-virus-that-causes-it](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it)
- WHO. (2020, May 13). Q&A on coronaviruses (COVID-19). www.who.int: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-coronaviruses>
- WHO. (2020, May 17). Past pandemics. www.euro.who.in: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/communicable-diseases/influenza/pandemic-influenza/past-pandemics>

- Wu, Z. and McGoogan, J. (2020). Characteristics of and Important Lessons from the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Outbreak in China. *JAMA*, 1-5. doi:10.1001/jama.2020.2648
- Yuen, K.-S., Zi -Wei, Y., Sin-Yee, F., Chi-Ping, C., & Jin, D.-Y. (2020). SARS-CoV-2 and COVID-19: The most important research questions. *Cell & Bioscience*, 10(40), 1-5. doi:10.1186/s13578-020-00404-4
- Zamaoum, K. and Serra Gorpe, T. (2018). Crisis Management: A Historical and Conceptual Approach for a Better Understanding of Today's Crises. K. Holla, J. Ristvej, & M. Titko içinde, *Crisis Management: Theory and Practice* (s. 203-218). London: Intechopen.
- Zhi, Z. L. (2020). The epidemiological characteristics of an outbreak of 2019 novel coronavirus diseases (COVID-19) in China. *US National Library of Medicine National Institutes of Health*, 41(2), 145-151. doi: 10.3760/cma.j.issn.0254-6450.2020.02.003